

8. Її ж. (О. Косач). Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. 288 с.
9. Її ж. Праця виховальна. *Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 28. Спр. 191. 5 арк.
10. Рихлік Є. Українські мотиви в поезії Юлія Словацького. Ніжин : Друкарня, 1929. 68 с.
11. Старицький М. Твори : у 8 т. Т. 8. Київ : Дніпро, 1965. 751 с.
12. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ : Факт, 2006. 347 с.
13. Сулима М. Олена Пчілка і її переспіви псалмів Давидових. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Літературознавство. Тернопіль : ТНПУ, 2009. Вип. 27. С. 185–188.
14. Тетеріна О. Переклад як наукова проблема в українській літературно-критичній думці XIX – початку XX ст. (компаративний дискурс) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05. «Порівняльне літературознавство». Київ, 2004. 20 с.
15. Франко І. Передмова [До збірки «Поєми»]. *Франко І. Збір. творів* : у 50 т. Т. 5. Поєзія. Київ : Наук. думка, 1976. 379 с.
16. Чернишов А. Невмирущі. Статті та розвідки. Харків : Прапор, 1970. 245 с.
17. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 160 с.

УДК 37.091.33:069

Євгеній КОПИЛЕЦЬ,
кандидат педагогічних наук, асистент кафедри географії, методики її навчання та туризму
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

*Музеї історичного профілю при закладах освіти: quo vadis? **

Констатовано гостру проблему методичного супроводу діяльності музеїв історичного профілю при закладах освіти. Піддано аналізу зміни настанов щодо висвітлення у музеях німецько-радянської війни упродовж останнього десятиліття. З одного боку, підтверджено необхідність остаточного викорінення радянських пропагандистських кліше щодо Другої світової війни, окремі з яких побутували у значній частині музеїв на початок повномасштабної військової агресії росії, з іншого – порушено питання доцільності тотальної відмови від терміна «музей бойової слави» в умовах популяризації героїчних образів сучасних захисників і захисниць України та наголошенні на тягlostі українських військових традицій.

Ключові слова: музеї закладів освіти, військово-історичний музей, музей бойової слави, військово-патріотичне виховання.

Yevhenii Kopylets. Museums of Historical Profile in Educational Institutions: Quo Vadis?

The author notes the acute relevance of the problem of methodological support for the activities of historical museums in educational institutions. The article analyzes the changes in the guidelines for covering the German-Soviet war in museums over the past decade. The author confirms the need to completely eradicate Soviet propaganda clichés about the Second World War, some of which were present in a large number of museums at the beginning of russia's full-scale military aggression. At the same time, he raises the question of the expediency of a total rejection of the term «museum of military glory» in the context of popularizing the heroic images of modern defenders of Ukraine and emphasizing the continuity of Ukrainian military traditions.

Keywords: museums of educational institutions, military and history museum, museum of military glory, military and patriotic education.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська військова агресія виразно показала, наскільки щільно наше минуле вплетено в сучасність та майбуття. На вулиці Києва тимчасово повернулися протитанкові іжаки 1941 року з фондів Національного музею історії України у Другій світовій війні,

а затонулий російський крейсер «Москва» занесено до Наукового реєстру підводної культурної спадщини України. Та головне «поле бою» музеїв – історія. Музеї закладів освіти не є винятком.

Адже російська федерація системно експлуатує тематику історичної наступності «подвигів» учасників

* При підготовці статті автор використав власні матеріали участі у II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Музейна педагогіка в науковій освіті» (Київ, 2020 р.), Міжнародному круглому столі «Музейна педагогіка в умовах воєнного стану» (Київ, 2022 р.), Всеукраїнському круглому столі «Майбутнє шкільних музеїв: розвиток і трансформація в умовах сучасних викликів» (Луцьк, 2023 р.).

так званої Великої Вітчизняної війни та сучасної «Спеціальної військової операції». У Музеї Перемоги в Москві облаштовано виставку «Заповітам Вірні». Під час проведення на базі цього музею восени 2022 р. з'їзду учасників Всеросійського фестивалю музеїв закладів освіти «Культурний маршрут» було акцентовано, що шкільні музеї мають відіграти ключову роль в осмисленні «СВО» та збереженні пам'яті про «нових героїв».

У січні 2024 р. в Музеї Перемоги розпочався проєкт «Знати! Пам'ятати! Пишатися!» для п'яти шкіл на окупованій українській території – учасників програми «Шкільний музей Перемоги». У його рамках «експерти» навчають учнівську молодь принципів вибору приміщення, правил створення експозицій та виставок, уміння писати сценарії, вести відеозйомку та працювати у програмах монтажу для подальшого транслявання відео про оновлені відповідно до настанов загарбників шкільні музеї на російських інформаційно-пропагандистських ресурсах. Проєктом передбачено як вебінари та онлайн-консультації, так і очні майстер-класи.

Мета статті. З огляду на значущість у національно-патріотичному вихованні діяльності музеїв історичного профілю в закладах освіти простежимо, як у методичних рекомендаціях щодо їхньої діяльності відбилися зміни у суспільно-політичному житті України останнього десятиліття. Певно, найкраще це ілюструє зміна настанов щодо висвітлення у музеях німецько-радянської війни. Для українського суспільства цей період історії є особливим, адже, як відзначив Ярослав Грицак, «нема жодної іншої теми, яка так глибоко ділить українців, як ця Друга світова війна» [4].

Виклад основного матеріалу. Листом Міністерства освіти і науки України від 30.12.2013 № 1-9/906 започатковано Всеукраїнську історико-краєзнавчу акцію учнівської та студентської молоді «А ми тую славу збережемо», присвячену «70-річчю звільнення України від фашистських загарбників та 70-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» (тривала до травня 2015 р.). Менше ніж за рік листом МОН від 17.10.2014 № 1/9-543 «Про відзначення 70-річчя вигнання нацистських окупантів з України» для використання у закладах освіти поширено методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті, де насамперед запропоновано відмовитися від використання термінів «визволення України від фашистських загарбників» та «Велика Вітчизняна війна» як некоректних.

Листом МОН від 30.03.2015 № 3/3-9-212-15 делегації від регіонів запрошено до участі у Всеукраїнській краєзнавчій конференції учнівської молоді «А ми тую славу збережемо», яка завершувала краєзнавчо-пошукову роботу навчальних закладів

у рамках уже Всеукраїнської акції до 70-ї річниці звільнення українських земель від окупації та перемоги над нацизмом у Європі в роки Другої світової війни. Водночас серед співорганізаторів конференції фігурував Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років».

Менш ніж за два місяці МОН направлено для використання у роботі закладів освіти лист від 22.05.2015 № 1/9-255 із Методичними рекомендаціями щодо засад діяльності музеїв історичного профілю дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів, які перебувають у сфері управління МОН України. Як зазначено у вступній частині рекомендацій, перемога Революції гідності та прийняття пакету законів щодо декомунізації суспільного життя уможливили відновлення історичної правди про Другу світову війну, давню і новітню історію.

Саме ці подекуди надто загальні рекомендації обсягом 3 аркуші у подальші роки визначають вектор розвитку не лише історичних музеїв при закладах освіти, а й інших освітянських музеїв, що містять експозиції історичної тематики. Їх продубльовано додатком до листа МОН від 20.08.2018 № 1/9-500. У листі висловлювалася стурбованість ситуацією в музеях, де експозиції не приведено у відповідність до вимог законодавства про декомунізацію; результати відповідної роботи просили оприлюднити на сайтах закладів освіти, департаментів освіти і науки облдержадміністрацій.

У рекомендаціях зазначено, що для їхнього виконання, методичного супроводу слід звертатися до обласних центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді, станцій юних туристів, Міжнародного центру дитячо-юнацького туризму м. Києва. Працівниками закладів туристсько-краєзнавчої позашкільної освіти дійсно напрацьовано методичний супровід нових підходів до висвітлення Другої світової війни у роботі освітянських музеїв. Зокрема, методистом КПНЗ «Київський центр дитячо-юнацького туризму, краєзнавства та військово-патріотичного виховання» Сергієм Ільчишиним на 2017 р. підготовлені брошури «Музей про Другу світову війну. Методичні рекомендації з оформлення тематичних експозицій музеїв військово-історичного профілю» [6] та «II Світова війна і Україна. Новий концептуальний аналіз. Спроба тлумачення та переосмислення основних подій, спростування радянських ідеологічних перекося» [5]. Ознайомлення з доробком інших фахівців музейної справи у закладах освіти в регіонах [7; 8] засвідчує, що деякими з них для підготовки нових рекомендацій керівникам музеїв використано ці брошури.

Та ознайомлення як із пропонованими Сергієм Ільчишиним трактуваннями нових підходів, так і з пропозиціями щодо їхнього безпосереднього втілення переконує, що вони не є беззаперечними. Часом автор суперечить сам собі.

Зокрема, С. Ільчин зазначає: «Парадигма „герой – антигерой” вже має відійти у небуття. Нехай кожен відвідувач зробить висновок самостійно» [5, с. 5]; «Рекомендовано переосмислити діяльність музею, провести реекспозицію та впорядкувати тексти екскурсій так, щоб вони не містили в собі перекис в подачі інформації, спирались на формування критичного мислення у відвідувача, дали можливість відвідувачу зробити вибір – симпатизувати чи засуджувати дії об’єкта / суб’єкта розповіді» [6, с. 8].

І водночас читаємо: «зображення, пам’ятники, пам’ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), особам, які обіймали керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування, працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів – **повинні бути підписані українською мовою... з відповідними роз’ясненнями щодо їх антиукраїнської діяльності. Роз’ясненнями є короткі оповіді про злочинну діяльність даних діячів...**» [6, с. 10].

Погодьмося, проблематично говорити про свободу вибору ставлення до історичної особи та формувати критичне мислення, коли в експозиції її апріорі представлено як злочинця. Якщо це оптимальний шлях декомунізованої презентації радянської доби юному поколінню, то що – не варто пускати учнів до музеїв сфери культури, в яких не практикують супроводжувати зображення історичних осіб наративними ярликами?

Паралельно з наголосом на необхідності роз’яснень щодо злочинної діяльності представників радянської влади автор пише: «Музейна робота ... повинна прищеплювати почуття толерантності, тому у моральному відношенні не слід вважати „фашистами” і „нацистами” усіх військових збройних сил Третього райху» [5, с. 7]; «в більшості німецькі солдати та офіцери збройних сил Третього Райху – Вермахту, виконували лише задачі, поставлені перед ними військовим командуванням» [5, с. 8], «Вермахт діяв згідно з плану „Барбаросса”, ... де не було жодного слова про те, як вести себе з місцевим населенням. Репресії щодо населення проводили частини СД, СС та інші каральні загони» [5, с. 8]. Та навіть анонсованим у назві брошури «спростуванням радянських ідеологічних перекося» неможливо обґрунтувати ігнорування низки

документів, якими засвідчено жорстокість представників Вермахту у поводженні з населенням окупованих територій. А з погляду сьогодення – проведемо паралель: чи влаштував би нас такий підхід до висвітлення сучасних російських воєнних злочинів на українських територіях? Питання риторичне.

Автор зазначає, що керівники музеїв при закладах освіти повинні привести у відповідність до трактувань історичної науки терміни в експозиціях. Зрозумілим з огляду на необхідність розгляду подій вітчизняної історії у світовому контексті є акцент на Другій світовій війні як загальноприйнятому термінові на противагу ідеологічно забарвленому «Велика Вітчизняна війна», вилученому з офіційного документообігу. Та, вочевидь, недостатньо просто вказати на некоректність терміна «Україна у Великій Вітчизняній війні» і запропонувати натомість «Україна у Другій світовій війні», бо це не синоніми. Не викликає сумніву заангажованість словосполучення «Велика Вітчизняна війна», але чи є історично коректним пропоноване «німецько-радянський конфлікт» [5, с. 9] хоча б із огляду на те, що у військових діях на території СРСР брали участь і представники низки інших держав? Добору та обґрунтуванню термінології варто було б приділити більшу увагу.

Якщо у шкільному музеї має побутовати винятково формулювання «Вигнання з України німецьких окупантів», то чому досі лишається чинним указ Президента України № 836/2009 від 20.10.2009 «Про День визволення України від фашистських загарбників»? Чому в офіційних привітаннях посадових осіб – від місцевих керманів до очільників держави – стосовно зазначених подій тривалий час вживалися, а подекуди і досі вживаються терміни «визволення» і «звільнення»? Навіть в інформаційних матеріалах, поширених листом МОН від 24.08.2023 № 1/12702-23 «Щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2023/2024 навчальному році», рекомендовано провести тематичні заходи до Дня пам’яті жертв фашизму, Дня визволення України від фашистських загарбників, Міжнародного дня визволення в’язнів фашистських концтаборів і т. д.!

Автор наголошує на важливості переформатування святкування історичних дат 8 та 9 травня з радянської традиції до європейського стандарту, зокрема, «не святкування перемоги над нацистами, а вшанування пам’яті загиблих...» [5, с. 16]. Та День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 9 травня до 2023 року лишався державним святом, до того ж, відповідний закон є складовою т. з. пакету законів про декомунізацію. Навіть Законом України «Про День пам’яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», що набрав чинності

15.06.1923, у назві святкового дня 8 травня збережено згадку про перемогу.

Методичні рекомендації щодо засад діяльності музеїв історичного профілю дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів, які перебувають у сфері управління МОН України, автор трактує як інструкцію та відносить їх до нормативної бази діяльності музеїв, хоча, відповідно до п. 2 ст. 2 чинного Закону України «Про освіту», листи, інструкції, методичні рекомендації не є нормативно-правовими актами. Втім, МОН також не гребує підмінювати нормативно-правові акти листами: так, початок останньому за часом Всеукраїнському огляду музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти було дано листом Директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти від 04.10.2021 № 4/827-21, підсумки огляду підбито листом цього ж Директорату від 20.03.2023 № 4/738-23.

Наші зауваження аж ніяк не є докором автору, який намагався систематизувати методичні рекомендації, заповнити в них прогалини і допомогти керівникам музеїв у практичній роботі, – його доробок лише дав нам змогу акцентувати на гострій недостатності та недосконалої методичного забезпечення цього непростого процесу, суперечностях між методичними рекомендаціями та суспільною практикою.

У першій декаді квітня 2022 року відбувся заочний етап II (фінального) туру Всеукраїнського конкурсу екскурсиводів музеїв закладів освіти «Край, в якому я живу». Його організацію та проведення здійснювали Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді та комунальний заклад «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради». Власне, на цьому конкурс у 2022 році завершився, оскільки російсько-українська війна унеможливила проведення його очного етапу. Члени журі опрацювали тексти оглядових екскурсій та презентації екскурсій музеями історії освіти, етнографічними і військово-історичними музеями.

Оскільки нас разом із фахівцями музейної справи було залучено до оцінювання матеріалів музеїв військово-історичного профілю, ми мали нагоду ознайомитися з роботою 19 кращих музеїв означеної тематики із різних регіонів України. Конкурсні матеріали були підготовлені до початку повномасштабного російського вторгнення.

Із 19 музеїв, що взяли участь у конкурсі, чотири було засновано у 1970-х рр., сім – у 1980-х рр.,

три – у 1990-х рр., чотири – у XXI ст. (утім, деякі з музеїв офіційно взяті на облік значно пізніше). Найстаріший функціонує з 1973 р., наймолодший урочисто відкрито наприкінці 2018-го. 13 музеїв належать до власне військово-історичних, шість – до історичних, історико-етнографічних, історико-краєзнавчих, у яких представлено військово-історичну тематику.

В 2017–2021 рр. у низці музеїв здійснено ремонтні роботи та реекспозицію, змінено назву. Оскільки Всеукраїнський конкурс екскурсиводів музеїв закладів освіти «Край, в якому я живу» проводять щорічно і на ньому систематично представлені музеї військово-історичного профілю, деякі вже напрацювали певний досвід участі в конкурсі. Зокрема, п'ять із 19 було презентовано на ньому попереднього, 2021 р.

Та попри це аналіз конкурсних матеріалів дає підстави виокремити низку перспектив модернізації музеїв, які актуалізовано спричиненим російською агресією рухом за декомунізацію і дерусифікацію.

Найпоширеніший недолік у поданих на конкурс матеріалах – використання в оформленні експозицій та текстах екскурсій ідеологізованих кліше минулих років замість історично коректних термінів. У матеріалах 12 музеїв є вирази на зразок «Тих днів не змовкне слава», «Ніхто не забутий, ніщо не забуто», «Перемогу наближали, як могли», «воїни-визволителі», «визволення Європи», «фашистська Німеччина» і т. п. Як ми зазначали вище, такий стан речей значною мірою зумовлений недостатністю та недосконалістю методичного забезпечення, суперечностями між методичними рекомендаціями та суспільною практикою.

Крім періоду Другої світової війни, ідеологічні атавізми наявні також у розділах, присвячених участі земляків у війні в Афганістані: «інтернаціональний обов'язок», «воїни-інтернаціоналісти» (чотири музеї).

У поодиноких музеях оформлення частини експозиції лишилося російською мовою; домінуючі елементи, присвячені Другій світовій війні, відображають акценти, характерні для радянської доби (зображення відомої скульптури Євгенія Вучетича «Воїн-визволитель»).

Вочевидь, російсько-українська війна спонукає продовжити зміну наповнення та логіку побудови експозиції окремих музеїв. Виразним прикладом може бути музей «Хроніка століть. Особистість в історії» Спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 105 з поглибленим вивченням предметів суспільно-гуманітарного циклу Дарницького району м. Києва. У 1975–2019 рр. він називався музеєм К. К. Рокоссовського і, попри осучаснення (у 2021 р. його юний екскурсивод увійшов до числа призерів II туру Всеукраїнського конкурсу екскурсиводів музеїв закладів освіти «Край, в якому

я живу»), на час проведення конкурсу два розділи з трьох усе ще оповідали про біографію радянського маршала.

Найвищі бали на заочному етапі II туру конкурсу 2022 р. набрали матеріали військово-історичного музею комунального закладу «Клугино-Башкирівський ліцей» Чугуївської міської ради Харківської області. Цей музей відкрито 2015 р. (перший зал) та розширено 2018 р. (другий зал), тож на його творців менше впливали «спадкові» стереотипи. Другий за рейтингом – військово-історичний музей «Тризуб» Жоржівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Шишацької селищної ради Полтавської області, який урочисто відкрили 2018 р., а свідоцтво про реєстрацію видали 2019-го. Однак варто утриматися від констатування прямої кореляції між датою заснування музею та сучасністю представлених у ньому підходів до історії: третє місце рейтингу з екскурсією на тему «Сторінками бойової слави Козятинщини» дісталось військово-історичному музеєві загальноосвітнього навчально-виховного комплексу I–III ступенів «Школа – гімназія – дитячий садок» імені В. Підгорбунського Козятинської міської ради Вінницької області, започаткованому ще 1979 р.

Саме у спрямованості на «бойову славу», на нашу думку, полягає одне зі складних питань подальшої модернізації музеїв військово-історичного профілю при закладах освіти. В умовах проведення Всеукраїнського огляду музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України (додаток до листа директорату дошкільної, позашкільної та інклюзивної освіти від 04.10.2021 № 4/827-21), наголошено на невиправданості патетичного словосполучення «бойова слава» щодо музеїв, у яких висвітлено події Другої світової війни: мовляв, така назва не відповідає основним засадам функціонування музею, адже орієнтує відвідувачів на одностороннє сприйняття подій та їхніх учасників, чим порушується об'єктивність висвітлення матеріалів. На практиці ж абсолютна більшість музеїв бойової слави, у тому числі й ті, які презентували військову звитягу представників України в різні історичні періоди включно із сьогоденням, стала іменуватися військово-історичними.

Історія перейменувань музеїв бойової слави заслуговує бути предметом окремого розгляду, оскільки наявні у відкритому доступі документи засвідчують, що в регіонах цей процес відбувався геть по-різному. Наприклад, у довідці про діяльність музеїв закладів освіти як центрів національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, підготовленій методистом КЗ КОР «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини» Людмилою Дюдеою,

вказано, що на початок 2019 р. у 26 закладах освіти області необхідно було перейменувати музеї історичного та військово-історичного профілю, оскільки вони мали назви на зразок «Музей бойової слави», «Музей бойової та трудової слави», «Запам'ятай, товаришу».

Водночас у наказі Департаменту освіти і науки Київської міської державної адміністрації від 29.08.2019 № 170 бачимо, що зміна низки назв музеїв закладів освіти столиці звелася до «розвантаження» від радянської атрибутики зі збереженням суті: «Музей бойової слави 8 Гвардійського Червонопрапорного танкового корпусу» став «Музеєм бойової слави 8 танкового корпусу» при СЗОШ I–III ступенів № 42 Дніпровського району міста Києва, «Музей бойової слави 136 Київської Червонопрапорної орденів Олександра Суворова та Богдана Хмельницького стрілецької дивізії» – «Музеєм бойової слави 136 стрілецької дивізії» при гімназії № 136 Дніпровського району міста Києва. Музей «III-ї Гвардійської Уманської повітряно-десантної дивізії орденів Леніна, Суворова II ст., Червоного Прапора, Кутузова II ст.» взагалі перейменовано на «Музей слави захисників Вітчизни» при школі I–III ступенів № 186 Голосіївського району міста Києва.

Та наскільки оновилися підходи до висвітлення історичного процесу у тих музеях, що змінили назву кардинальніше? Музей бойової слави Запорізького колегіуму «Мала гуманітарна академія» Запорізької міської ради Запорізької області (його юний екскурсовод також брав участь у заочному етапі II туру Всеукраїнського конкурсу екскурсоводів музеїв закладів освіти «Край, в якому я живу» 2022 р.) у 2019-му став музеєм пам'яті Героїв. Лейтмотивом його діяльності проголошено «вшанування пам'яті героїв, видатних особистостей різних часів: від славного козацтва, учасників Другої світової війни, захисників незалежної України до героїв наших днів». Але чи кардинально відрізняється таке бачення історії від попереднього?

У чому хиба «музеїв бойової слави»? У тому, що в них ішлося насамперед про сумнівну бойову славу Червоної армії в роки німецько-радянської війни? Коли 2016 р. на Волині розгорівся скандал навколо музею бойової слави в одній зі шкіл Ківерців як «сепаратистського осередку», представниця Інституту національної пам'яті Леся Бондарук зазначила, що «...наша історія і наш народ має чудову бойову славу. Єдина проблема, що експозиції шкільних музеїв стосуються виключно Другої світової війни і там є неточності, де вказано, що Друга світова війна відбувалася у 1941–1945 роках. І виходить так, ніби у 1939 році вона не розпочиналася. Багато використано застарілої інформації, яка не відповідає історичній дійсності» [3].

Але ж лідер конкурсного рейтингу 2022 р. музей комунального закладу «Клугино-Башкирівський ліцей» на Харківщині був започаткований як музей бойової слави не 40 літ тому – у 2015 році, і мав в експозиції не лише матеріали періоду Другої світової війни. Та 2021 р. його назву змінено на «військово-історичний».

Автор аналізованих вище методичних рекомендацій щодо оновлення тематичних експозицій музеїв військово-історичного профілю Сергій Ільчишин у 2017 р. – даруйте за повторення – рекомендував переосмислити пріоритети: «...війна знецінює людське життя, війна, що породжена викривленим сприйняттям реальності, вбивчою ідеологією, приносить страждання, руйнування та жертви. Нині перед музеями, що містять експозиції, присвячені Другій світовій війні ... на мій погляд, стоїть інше завдання. Парадигма „герой – антигерой“ вже має відійти у небуття. Нехай кожен відвідувач зробить висновок самостійно» [5, с. 4–5].

То чи є термін «бойова слава» геть недоречним у сучасних українських музеях закладів освіти? Адже у Методичних рекомендаціях щодо засад діяльності музеїв історичного профілю дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів, які перебувають у сфері управління МОН України (2015, 2018 рр.), наголошено на важливості відображення у різних формах музейної роботи громадянського подвигу учасників Революції гідності, вшанування пам'яті героїв Небесної сотні та героїв АТО.

У рамках виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.01.2021 № 37-р «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» окремими органами управління освітою рекомендовано облаштувати тематичні експозиції у пришкільних музеях.

У 2022 р. Міністерством у справах ветеранів України запроваджено загальнодержавний проєкт «Місце шани та вдячності», спрямований на утвердження української громадянської ідентичності шляхом формування, збереження історичної пам'яті про події російсько-української війни та популяризацію героїчного образу захисників та захисниць України (лист від 12.08.2022 № 5420/02/10.1-22). З огляду на те, що захисники і захисниці України мають стати новими героями для кожного, особливо для дітей та молоді, а знання про них та їхню участь у боротьбі за Україну повинні слугувати основою для утвердження української громадянської ідентичності, у рамках проєкту закладам освіти запропоновано облаштувати інформаційні стенди, присвячені учасникам російсько-української війни. Зокрема, рекомендовано розмістити на стендах інформацію про випускників закладу освіти, які брали

та/або беруть участь у російсько-українській війні, про батьків чи інших членів родини осіб, що навчаються у закладі освіти, які є захисниками чи захисницями України. Ця експозиція має висвітлювати перебіг війни та героїзм захисників і захисниць України, виявлений під час захисту суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності нашої держави.

У 2023 р. десятки інтернет-ресурсів поширили новину про створення 3D-музею бойової слави 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади «Едельвейс». Цього ж року у Бовшівській гімназії Бурштинської міської ради Івано-Франківської області відкрито музей Героя України Дмитра Коцюбайла (Да Вінчі).

У низці методичних рекомендацій зазначено, що військова доблесть українського народу не обмежується сучасними подіями, важливо демонструвати її історичну наступність. Зокрема, листом МОН від 28.08.2023 № 1/2816-23 рекомендовано з нагоди Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, здійснити екскурсії до місць пам'яті, пов'язаних із військовою звитягою Українського народу, приділити особливу увагу питанням тягlosti українських військових традицій від давнини до сьогодення, збереження та розвитку національних військових традицій. З огляду на це, темою Першого уроку доречно обрати «Мужність і відвага крізь покоління».

Як бачимо, сукупність рекомендацій досить неоднорідна, вони не є послідовними. Складається враження, що одні періоди минувшини здебільшого радять висвітлювати з позицій історичної науки, інші – з позицій історичної пам'яті.

З 2021 р. керівники музеїв закладів освіти мають можливість користуватися посібником «Революція в музеї» фахівців Українського інституту національної пам'яті Ганни Байкеніч та Олени Охрімчук [1]. Це збалансована за обсягом та інформативністю методична праця зі стрункою, логічною структурою, яка дає зацікавленим педагогам достатній обсяг інструментарію як для «перезавантаження місії» музею та підготовки нового тематико-експозиційного плану – переважно на матеріалах про Українську революцію 1917–1921 рр., так і для організації роботи з учнівським музейним активом.

Певно, єдине дещо некоректне твердження міститься в посібнику у характеристиці Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», де зазначено: «Інколи заборона на використання символіки тоталітарних режимів не поширюється на Музейний фонд України, експозиції музеїв, тематичні виставки тощо. ЙДЕТЬСЯ ПРО ВИПАДКИ, коли ця символіка використовується як ілюстрація у представленні

тоталітарного режиму (з відповідними підписами), для його засудження... Тому потрібно привести експозиції шкільних музеїв та їхні назви до вимог чинного законодавства» [1, с. 17]. У частині третій статті 4 цього Закону недвозначно сказано, що на використання символіки обох тоталітарних режимів в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України заборона не поширюється – без жодних «інколи» чи «з підписами».

Ще 2016 року ситуацію з «декомунізацією» музеїв прокоментувала завідувач відділу музейної справи УІНП Анастасія Гайдукевич: «Залишилася радянська система мислення. Якщо з'являється закон, то ми відразу біжимо його впроваджувати, не вникаючи в суть. У результаті маємо не дуже приємні приклади, коли музеї на своїх діаграмах, присвячених Другій світовій війні, на пілотках військових замальовують зірочки. Це абсурдно. І коли їх запитуєш, навіщо це роблять, то відповідають, що так проводять декомунізацію. Якби добре читали закон, то таких казусів не виникало б. Адже там є пункт, де вказано, що музейні експонати не підлягають закону про декомунізацію, а фонди, які є у музеях, підлягають збереженню. Це не означає, що не треба змінювати експозицію. Так, її потрібно змінювати, але усі експонати мають бути збережені. У кожного є своя історія. Працівники музею мають пояснювати, чому були такі експонати, чому таке подання історії і чому так, а не інакше, побудовано музейну експозицію. Усі музеї, які було створено в радянський період, виконували найголовнішу функцію – ідеологічну, а не функцію збирання. Проблема в тому, що й донині вони її виконують» [1].

Та у нещодавно прийнятому Законі України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» формулювання вже інше. Частиною третьою статті 5 цього Закону використання символіки російської імперської політики в експозиціях музеїв та тематичних виставках можливе лише за умови, що це не призводить до виправдання та глорифікації російської імперської політики.

Вочевидь, курс на деколонізацію, який викликав бурхливу реакцію в українському суспільстві, прискорить подальші зміни у музеях історичного профілю при закладах освіти. Але за пів року дії відповідного Закону керівники музеїв сфери Міністерства освіти України не отримали жодних фахових роз'яснень. А на підході вже Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», обговорення проекту якого тривало до 1 лютого 2024 року...

Висновки. Таким чином, аналіз методичних рекомендацій щодо висвітлення у музеях при закладах освіти німецько-радянської війни упродовж останнього десятиліття засвідчує гостру потребу в їхньому оновленні. Підтверджено необхідність остаточного викорінення радянських пропагандистських кліше щодо Другої світової війни, окремі з яких побутували у значній частині музеїв на початок повномасштабної військової агресії росії. Водночас проблемним є питання щодо доцільності тотальної відмови від терміна «музей бойової слави» в умовах популяризації героїчних образів сучасних захисників і захисниць України та акцентування на тяглоті українських військових традицій.

Варто згадати ще один проблемний аспект діяльності музеїв при закладах освіти. В умовах, коли годі шукати вичерпних відповідей на проблемні питання у нормативній базі, бракує сучасної методичної літератури, є певні суперечності між освітянськими настановами та суспільною практикою, не налагоджено комунікації між фахівцями музейної справи зі сфери Міністерства культури та інформаційної політики і музейниками-освітянами, відсутня належна система підвищення кваліфікації керівників музеїв закладів освіти.

Не останню роль в осучасненні музеїв у закладах освіти відіграє матеріальне стимулювання діяльності керівників музеїв. Проте доплата за завідування паспортизованими музеями при закладах освіти на сьогодні регулюється різними документами, не є обов'язковою (!) та жорстко фіксованою. За таких умов не випадає сподіватися на оптимальну реалізацію освітнього, виховного потенціалу музеїв.

Використані джерела

1. Байкеніч Г., Охрімчук О. Революція в музеї : посіб. щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв. Дніпро : Ліра, 2021. 188 с.
2. Бондар Л. Анастасія Гайдукевич: «Усі проблеми з декомунізацією музеїв – через неправильне трактування закону». *Волинські новини* : вебсайт. URL: <https://www.volynnews.com/news/authority/anastasiia-haydukeyvych-usi-problemy-z-dekomunizatsiyeiu-muzeviv-cherez-p/>
3. Бондар Л. Чи має право на існування музей бойової слави в одній зі шкіл Ківерців? *Волинські новини* : вебсайт. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/chy-maye-pravo-na-isnuvannia-muzev-boyovoyi-slavy-v-odniy-zi-shkil-kivertsiv/>
4. Грицак Я. У серці темряви. *Збруч* : вебсайт. URL: <https://zbruc.eu/node/97528>
5. II Світова війна і Україна. Новий концептуальний аналіз. Спроба тлумачення та переосмислення основних подій, спростування радянських ідеологічних перекося / упоряд. С. О. Ільчишин. Київ, 2017. 24 с.
6. Музей про Другу світову війну : метод. рек. з оформлення тематичних експозицій музеїв військово-історичного профілю / упоряд. С. О. Ільчишин. Київ, 2017. 20 с.
7. Музейна експозиція в музеях закладів освіти (на допомогу керівникам музеїв закладів освіти) / уклад. В. Куценко. [Луганськ], 2021. 28 с.
8. Музейна справа у закладах освіти : метод. рек. / уклад. О. М. Вагеннік. Запоріжжя, 2020. 76 с.